

NEM „Ő”, NEM MOST, ÉS NEM ÍGY

Barna Imre: *Kérdezd meg tőle*

„Nagyon zúrós, és több mint gyanús a fickó”, állapítja meg a fiatal, pirospozsgás szovjet tiszt, miután kifaggatta a regény főhősét; történik mindez 1944 áprilisában egy ukrán falucskában, egy rögtönözve berendezett katonai irodahelyiségben, alig pár kilométerre a harcok színterétől. Szó se róla, Barabás Endre valóban különös figura: „az arcvonalnál fogták el, civilben van, magyarnak és zsidónak, sőt oroszoknak is vallja magát, de egyik sem nagyon hihető róla, bár oroszul tűrhetően beszél, és emellett állítólag németül is tud, de azt mondja, harcolni akar a németek ellen, magyarokra viszont nem fogna fegyvert”. A kihallgatótiszt szemében a kevert, mozaikos identitás egyszerre abszurditás (azaz botrány és balgaság) és könnyen leleplezhető, hamis alibi. Aminek *ennyire semmi értelme*, amögött nyilvánvalóan ellenséges szándék húzódik meg; Barabás Endre tehát valószínűleg kém. (Hogy kinek a szolgálatában, azt csak a jó ég tudja.) A regény olvasója persze nem lepődik meg, hogy a feszültségnek komikus fordulat vet véget: másnap május elseje, holmi diverzánssok leleplezésénél fontosabb feladat a vodkaosztást megszervezni. A kínvallatásnak amúgy sem lett volna semmi értelme: ha valakinek fogalma sincs róla, mit feleljen arra a kérdésre, hogy „ki vagy te?”, abból erőszakkal sem lehet kihúzni az őszinte választ.

Barna Imre első regénye, a *Kérdezd meg tőle* posztmodern filozófiai tézisregény. (Aki úgy gondolja, ilyen műfaj nem létezik, mivel egy vérbeli posztmodern szövegnek nincsenek tézisei, az keressen másik kategóriát: „az identitás megalkothatatlanságáról szóló filozófiai tézisregény” vagy „posztmodern filozófiai regény”, ahogy tetszik.) Mintha Barabás Endrével minden kizárólag azért történe, hogy felismerje, és vele együtt az olvasó is megértse: az identitás folytonosan megkérdőjeleződő, továbbá szükségképpen inkohere ns fikció. (Olcso kritikus fogás volna az Eco-fordító szerző kapcsán Umberto Eco-ra hivatkozni, de tény, hogy a *Kérdezd meg tőle* irodalomszemlélete sokat köszönhet az olasz író és teoretikus munkáinak.) Már amennyiben az identitásunkra nem adottságként tekintünk, hanem olyasvalamiként, amivel *dolgunk* van – mondjuk, mert a történelmi körülmények rákényszerítenek, hogy átgondoljuk, milyen kulturális, nemzeti és politikai közösség(ek)hez tartozunk, és mindez mivel is jár a sorsunk alakulására nézve.

A *Kérdezd meg tőle* főhőse, Barabás Endre 1922-ben született Moszkvában egy zsidó–magyar katonatiszt – a férfi épp hazafelé tart a szibériai hadifogságból – és egy orosz nő gyermekeként; az anya a családi legendárium szerint mongol ősökkel is büszkélkedhet. (Vagy épp szégyenkezhet miattuk, attól függően, milyen történelmi perspektívából tekintünk a népes Kozlovskij-Korsun család históriájára.) A fiú budapesti gyerekkora e hármassal kulturális vonzalom jegyében

Európa Könyvkiadó
Budapest, 2021
368 oldal, 3999 Ft

ben telik. Lenyűgözi a zsidó nagyszülők és a népes Berg, illetve a magyarosítás után: Barabás család szentendrei kisvilága, annak minden bonyolultságával együtt; az apa új feleségének zsidó környezetétől viszont határozottan viszolyg (a válás után részben ezért is marad az anyjával). Mi több, a zsidó vallás részletkérdései kifejezetten hidegen hagyják, és tökéletesen tanácstalan, ha a cionizmusról esik szó. („Hát zsidónak lenni is ennyire bonyolult dolog?”, töpreng el a 85. oldalon.) Büszke magyarnak szeretné vallani magát, akárcsak háborús veterán nagybátyja és még oly sokan a család apai ágán, de a magyar állam ebben lépten-nyomon megakadályozza, például kizárják a gimnáziumi cserkészcsapatból (pedig igyekeznek a legjobb tudása szerint megfelelni a cserkésztörvény mind a tíz pontjának); aztán következnek a komolyabb korlátozások, végül a munkaszolgálat a keleti fronton. Anyja elszánt lelkesedéssel oroszok neveli, de a fiút taszítja az angyalföldi zsidó kolónia antiszemitizmusa, és nem nagyon tud mit kezdeni a pravoszláv vallással, továbbá azzal a kedves családi anekdotával, mely szerint az egyik nagybácsija („a miénkkel ellentétes ág hírhedett képviselője”) nem is olyan régen még pogromokban vett részt Oroszországban. A fiatal Barabás Endre, születési nevén Andrej egy dologban azért biztos: undorodik a gyávaságtól, jelentkezzék az bármilyen köntösben; elsősorban persze a kikeresztelkedő vagy a vagyonukat „keresztény” strómanokra ruházó zsidókra haragszik a legjobban. Jobb híján megpróbál „jövevényként, kívülállóként, büszke idegengként” létezni a saját közegében – miközben pontosan tudja, hogy ez sem kínál megoldást az identitásával kapcsolatos problémákra. Hiszen a kívülállás nem opció abban a világban, amelyben a szűkebb és tágabb környezete azt várja az embertől, hogy világos és artikulált választ adjon a kérdésre: „ki vagy te?” Kihaszználva a kínáló lehetőséget, Barabás az önmeghatározásnak egy másik útján is elindul: érettségi után vasesztergályosként dolgozik „egy zuglói középüzemben”, és egy téli reggelen „végre valami igazinak: kizsákmányolt szegénylegénynek, elnyomott, csóró proletárnak” érzi magát – ám ahogy emelkedik a társadalmi ranglétrán, és „megvetett páriából önfenntartásra képes szakmunkássá” avanszál, ez a morális és politikai érzület is elhalványul benne.

Az önmeghatározásnak persze nem csupán a kulturális és nemzeti identitás megfogalmazásának problémái állnak az útjában, hanem azok a családi titkok is, amelyek létezéséről Barabás Endre csak lassanként értesül – leginkább a családtörténeti elbeszélések elhallgatásaiból. Miért kellett az anyának várandósan elmenekülnie Oroszországból, miért kísérte el Magyarországra hadifogoly férjét? Miért az áll Endre kétéves korában Szentendrén kibocsájtott születési bizonyítványában, hogy a fiút örökbe fogadta az apja? És ha mindaz igaz, amit a szülők a titkok lelepleződésének pillanatában elmondanak neki a származásáról, akkor ebből mi következik az ő zsidóságával, magyarságával és oroszágával kapcsolatban? És ha nem minden (vagy nem minden *ügy*) igaz, ahogyan azt a felmenők elmesélik?

A műfaji konvencióknak megfelelően a főhős (és az olvasó) csak akkor kaphat választ a kérdéseire, ha Endre/Andrej kilép a nagyvilágba, utazást tesz térben és időben – azaz szélsőséges helyzetekben próbára teszi a számára felkínált identitáskonstrukciókat. Jelen esetben a hely kaland, „a harc, a halálos játszma” a keleti fronton kezdődik: Barabás elhatározza, hogy az első adandó alkalommal megszökik a munkaszolgálatból, és a szovjet csapatokhoz csatlakozva a németek ellen fog harcolni. Hiszen nem lehet gyáva, vállalnia kell a zsidó sorsot (bármilyen legyen is az) – egyszerre zsidóként és „a rettenthetetlen mongol ősei nevében”, „a hős Ogotáj kán kései utódaként”. No meg magyar hazájának lojális fiaként.

Innentől kezdve ironikus karrierregényt vagy visszajára fordított fejlődéstörténetet olvasunk – jó ritmusban és érdekfeszítően elmesélve. Barabás Endre nem válik háborús hőssé (sem „rendes zsidóként”, sem máshogyan), pláne nem végzi be az életét hősi halottként. Viszont három és fél évet tölt különböző hadifogolytáborokban, ahol tolmácsként, majd a „magyarok”, a „németek”, az „oroszok”, a „románok”, a „vörösök”, az „antifasisz-

ták”, a „kollaboránsok”, a „kommunisták” vagy általában véve a „foglyok” és a „fogvartartók” között közvetítve, saját identitásjelölőitől fokozatosan megszabadulva, mintegy a *túlélés elszánt angyalaként* komoly pályát fut be. Először hadirokkantként a lebegyanyi hadifogolytáborba kerül (a tábor felé tartva légitámadás éri a menetoszlopot), ahol kiszáratva a román zászlóalj fogoly századparancsnokává teszik, mielőtt ideológiai nevelőként a magyar csapathoz irányítanák. Majd átvezénylik a Moszkva környéki Vörös Építő táborba, és hamarosan hadifogoly-parancsnokká nevezik ki: ő irányítja a német foglyok munkáját. Mindkét lágerben határozott, de emberséges vezető, akinek saját felfogása szerint az a feladata, hogy „engedelmességre, mindenekelőtt tehát önuralomra bírja” a rábízott embereket; „huszonéves atyaúristen, komisz idegen”, aki „úrrá lett a káoszon, és most már rajta áll vagy bukik itt a rend”. Karrierje valószerűtlen magasságokba ível: titkos viszonyt kezd a tábor politikai tisztjével, a (természetesen) gyönyörű Alexandra Szviridovával, illegális üzelmekbe bonyolódik a környékbeliekkel „a szovjethatalom anyagi megkárosítása érdekében”, és így tovább. A döntő hibát akkor követi el, amikor kiszökik a lágerből, hogy megnézzé magának Moszkvát, a szülővárosát (bár tisztában van vele, csupán történeti véletlen, hogy éppen itt látta meg a napvilágot a Szibériából Szentendrére tartó úton). Különösen Lenin mauzóleuma érdekli. (A szovjet vezető bealزامozott holtteste családást okoz neki: „zöld volt és kicsi”.) Ezt a függelemsértést már nem nézi el neki a hatalom: elszakítják a szerelmétől és a kényelmes tábori világtól, és az oreli (orjoli) szigorított lágerbe kerül. Ahol – újabb ironikus fordulatként – öt héten keresztül békés társasági életet él a fogoly német táborparancsnok bungalójában, majd nem sokra rá a többi hadifogoly társaságában elindítják Magyarországra felé. 1947. december 2-án érkezik Budapestre. A visszatérésének öröme rendezett családi összejövetelel alkoholmámorban végighallgatja a túlélők beszámolóit a vészkorszak idején törtétekről, ő viszont szinte nem mond semmit. Mert nincs mit mondania: „És hogy aztán kész, vége, itt vagyok. Ennyi.” Se nem törvénytisztelő zsidó, se nem magyar hazafi, se nem orosz hős; legfeljebb egy tróger, aki a háterszágban átvészelte a háborút.

A *Kérdezd meg tőle* mély értelmű játékot folytat az egymást kizárónak feltételezett identitásjelölő fogalmak ironikus kiforgatásával és ellentételező összekapcsolásával. A fiú úgy dönt, hogy „zsidó marad” (elutasítja, hogy pravoszláv keresztlevelet szerezve mentesüljön a munkaszolgálat alól), mert „akkor legalább nem kell oroszokra lövöldöznom” – miközben a szülei éppen a „vörösök” bosszújától félve ragaszkodtak a zsidó identitás konstrukciójához (emlékszüünk a cári terrorszervezetben tevékenykedő nagybácsira...). Endrével barátságosan és korrekt módon bánnak a nációk, akik a szökése után elfogják, mi több, teljesítik a kérését, és átkísérik az „oroszokhoz” – hiába jelenti ki, hogy „Maguk ellen akarok harcolni”, a tiszt csupán ennyit válaszol: „Annyi baj legyen. Kár, hogy az oroszok egyből ki fogják nyírni.” A szovjetek számára Barabás az első időkben azért nem tűnik hasznos figurának, mert „muszos vagyok, tehát nyilván zsidó is, azaz nem vagyok érdekes, nem vagyok alkalmas a bomlasztásra” – tehát nem lehet „diverzánsként” vagy kémként visszaküldeni a magyar csapatokhoz. Más szóval: bármennyire is orosz, csupán magyarként tudnák használni, ha nem volna zsidó. Ezért az lesz a feladata, hogy a nációk esküdt ellenségeként a németeknek tolmácsoljon a lágerben – és ezt olyan sikeresen műveli, hogy később ő, „az ideológiailag képzetlen, ráadásul kémgyanús, kozmopolita burzsuj származék” megbízhatóbbnak számít a szovjet politikai vezetés szemében, mint egy valódi „kommunista proli”... És így tovább, számtalan változatban.

A regény legfontosabb önértelmező metaforája az életrajzi elbeszélések eredendő fikcionalitására mutat rá. Barabás Endrének a lebegyanyi fogolytáborban orosz nyelven papírra kell vetnie az életét, fogságba esésének történetét, a lágerbeli mindennapjait – majd egy hét múlva újból, aztán megint, heteken keresztül. A regény főhőse lassan érti meg, amit az olvasó már a kezdetek kezdetén sejt: az önvallomásokat senki sem olvassa el, bármit

fantáziálhat, amit csak a papír elbír; a lényeg a normateljesítés, hogy szaporodjanak a dokumentumok, „az a fő, hogy én újra és újra megírom őket”. Röviden: az önéletrajzi fikciónak nincs hatása a valóságra; a szavak nem végzik el a munkát, amelyet naivan rájuk bízunk: az identitás meghatározását. (Persze nem is erről a regényről lenne szó, ha nem jelenne meg a szövegben egy ellentétes értelmű metafora is: Barabás Endre az első időkben a Budapesten olvasgatott náci propagandaújság képriportjai alapján ismeri fel a szovjet katonákat...)

A hagyományos kulturális identitásjelölő fogalmak használhatatlanságára vonatkozó XX. századi történelmi tapasztalatok vagy az önéletrajzi elbeszélések lehetőségébe vetett hit megrendülésének színrevitele talán üres, külsődleges gesztus maradna, ha mindez nem jelenne meg a mű szerkezetében. Ám természetesen megjelenik. A *Kérdezd meg tőle* a talált kézirat fikciójára épül: Barabás Endre húsz évvel ezelőtt megírta első huszonöt éves történetét, a regényben ennek a szövegnek a kiigazított változatát olvassuk. (Amit mindazonáltal „nem »ő«, nem most, és nem így” mesél.) A kézirat összerendezője, Endre fia nem csupán belenyúl itt-ott a szövegbe, általában jelöletlenül, de az elbeszélést gyakran megakasztja egy-egy rövidebb párbeszéddel, amely apa és fia között zajlott le. A fiú a saját története után nyomoz (ha jól értem, ezúttal is az az egyik kérdés, hogy van-e vérségi kapcsolat a két férfi között, de e második családtörténet a töredékes elbeszélés alapján szinte rekonstruálhatatlan), faggatja az apját, időnként korigálja. Bízva benne, hogy ha „elképzeli, ahogy a férfi elképzeli” a történetét, és „tovább képzeli”, akkor „a Barabás nevű elbeszélő történetéből” végül mégis kirajzolódik *valamiféle* igazság.

Talán mondanom sem kell: ki is rajzolódik, meg nem is. Amikor a fiú a tetteinek morális következményeivel kapcsolatban kérdezi az idős, haldokló férfit, vagy egyszerűen valamilyen jól ismert identitáskategóriát használ („zsidó”, „magyar” stb.), az ingerülten kitér a válasz elől. „Kérdezd meg tőle”, hajtogatja, ha arról esik szó, *mások* minek tekintették őt, és hogyan ítélték meg egykor a viselkedését. A hiányok kitöltése az olvasó fantáziájára van bízva – a képzelet használata viszont komoly morális felelősséggel jár, miként a Barabások története, apa és fiú elbeszélése is példázza Barna Imre remek első regényében.